

történelmi Hont, Nógrád és Gömör megye területén működtek. Nem számoltam ugyan, de a portrék száma már a 40 felé közelít. Az első 25 tanulmány – ismét a Magyar Tudománytörténeti Intézet jóvoltából – *A jó palócok és a tót atyafiak orvosai* címmel 2015-ben hagyta el a nyomdát, és néhány példányban talán Szlovákiába is eljutott, de inkább a szerző nagyvonalúságának köszönhetően, nem az itteni könyvterjesztők révén. Legújabb önálló műve ismét Magyarországon, a ma már Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudomány Intézet nevet viselő műhely gondozásában 2017-ben közreadott *Égnek legszébb ajándéka. Barangolások a himlő elleni védőoltás magyarországi kultúrtörténetében* című tanulmánykötete, amelyhez a tavaly váratlanul elhunyt pozsonyi gyermekgyógyászprofesszor, Kovács László írt előszót.

Dr. Kiss László több ízben is társszerzőként szerepel emlékkönyvekben, konferencia-kötetekben. Rendszeresen tart előadásokat a Dunaszerdahelyen rendezett Nemzetközi Vámbéry Konferenciákon, ahol a keletkutatással és turkológiával foglalkozó szakembereket mindig meglepi egy-egy új összefüggésre rávilágító, általában az orvostörténettel is kapcsolatos beszámolójával. Bár nem foglalkozik orientalisztikával, a Vámbéry Tudományos Kollégium tagjai sorába választotta. A Pozsonyi Casinóban is szívesen látott vendég, hiszen rendszerint egy-egy Pozsonyhoz köthető témát választ előadása témájaként.

Kiss doktor az 1990-es években a pozsonyi Orvostovábbképző Intézet Általános Orvosi Tanszékének tanársegédjeként számos ismeretterjesztő előadást tartott, 2006-tól pedig a Szent Erzsébet Főiskola meghívott előadója. 1998-ban a történelemtudomány kandidátusa fokozatot is megszerezte, 2011-ben pedig a debreceni egyetemen egyetemi docenssé habilitáltak. 2014-ben egy főiskolai tankönyvnek beillő munkát is kiadott *Adalékok az egészségügy oktatásának történetéhez. A diétikától a társadalomegészségtanig* címmel.

Nem szóltam még Kiss László lapszerkesztői tevékenységéről. Az *Orvosi Hetilap*nak már évtizedek óta szerzője és több mint tíz éve szaklektora is. Ez a feladat nem éppen hálás, hiszen olykor nemcsak a pontatlan fogalmazást, hanem a tárgyi tévedéseket is szóvá kell tennie, amit sokan nehezen nyelnek le, de előbb-utóbb azért a legtöbben belátják, hogy ezek a kritikus észrevételek a szerzők javát szolgálják. A lapnál ingyen végzett munkáját a kollégák nagyra tartják, ezt számos díj és elismerés is bizonyítja – az *Orvosi Hetilap* Markusovszky-díját eddig négy alkalommal kapta meg az előző esztendőben publikált legsikeresebb tanulmányért, ezenkívül átvehette a Magyar Orvostörténeti Társaság Zsámboky-emlékérmét, a Genersich Antal Díjat, a Wessprémi István Emlékérmét, az Esterházy János Emlékérmét, a Pro Patria Honismereti Szövetség Pátria-díját, a szívműi önkormányzat Jedlik Ányos Díját, a Szlovák Köztársaság miniszterelnök-helyettesének Ezüst Plakettjét, valamint 2015-ben a Turczel Lajos-díjat is. Nemrégén, a 2017 októberében rendezett XV. Nemzetközi Vámbéry Konferencián, Dunaszerdahelyen kapta meg a Vámbéry-díjat a Vámbéry-kutatás és a dunaszerdahelyi Vámbéry-örökség ápolása terén végzett kimagasló munkásságáért. Legutóbb az Esterházy-emlékév alkalmából meghirdetett pályázatra írt több mint ötven oldalas tanulmányát jutalmazták. Ebben a mártír felvidéki politikus, Esterházy János betegségével foglalkozik, rámutatva arra, hogy megfelelő orvosi kezeléssel élete meghosszabbítható lett volna, mivel az őt pusztító tüdőbajnak már 1943 óta ismert volt az ellenszere, a sztreptomycin nevű antibiotikum.

Dr. Kiss László szívesen jár vissza szülőföldjére. Ipolyságon, romantikus környezetben található az a házikó, ahol sok időt tölt feleségével és unokáival. Ilyenkor a teraszos kertet gondozza, vagy a ház mellett folyó Korpona patak időnkénti áradásainak a következményeit igyekszik rendbe rakni. De a szerkesztőségi feladatok és az előadásokra szóló felkérések többnyire ott is utoléri. Nem tud – és talán nem is akar – nemet mondani ezekre, inkább az alváásra vagy pihenésre szánt időt rövidíti meg, hogy eleget tegyen nekik.

A 19. század ismert magyar személyiségei közül Kossuth Lajos után Vámbéry Ármint tartják külföldön a leghíresebb magyarnak; Vámbéry személyiségének, identitásainak újraértékelése ezért sürgető feladat. Megítélésünk szerint a vele kapcsolatos diskurzus közel kilencven éve nem lépett számottevően előre. Míg az autodidakta tudós Vámbéry Ármin itthon főleg magyar östörténeti munkássága révén ismert, határainkon kívül regényes, inkognitóban tett közép-ázsiai utazása, valamint a brit titkosszolgálatához fűződő kapcsolatai uralják a róla szóló tudományos közbeszédet.

Ezzel szemben jelen írás Vámbéry személyiségének, identitásainak pozitívista újraértékelésére törekszik anélkül, hogy ezek felett ítélkezne. A közelmúltban előkerült új források segítségével véleményünk szerint Vámbéry Árminnak négyféle identitása és részben személyisége különíthető el:

A ZSIDÓ VÁMBÉRY

Vámbéry orthodox vallásos zsidó családban született valamikor 1832 táján Pozsonyszentgyörgyön Wamberger Hermannként, ugyanakkor születésé-

SÁRKÖZY MIKLÓS

VÁMBÉRY ÁRMIN,
A SOKIDENTITÁSÚ TUDÓS

nek körülményei homályosak. Az elmentmondásokra egy példa: most már tudjuk, hogy Vámbéry legközelebbi apai rokonai Nagykanizsán éltek a 19. században, s e tény nem találkozik Vámbéry saját családjáról tett hivatalos állításaival.

Vámbéry gyerekként ortodox zsidó vallási nevelésben részesült, mely azonban aligha lehetett tudományos igényű vagy különösebben magas színvonalú. Ambivalens családi viszonyai, mélyszegénysége és négyéves kora körül kezdődő gyógyíthatatlan sántasága igen korán elfordították a fiatal Vámbéryt a tradicionális zsidóságtól, melyre élete során szegény és elmaradott közösségként tekintett.

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy Vámbéry minden téren elszakadt volna a zsidóságtól mint vallási-etnikai közösségtől. Magánéletében – bár felnőtt élete java részében hivatalosan református volt – továbbra is kötődött a zsidósághoz. Felesége, Arányi-Rechnitz Kornélia szintén zsidó származású volt, a kor ünneplott magyar zsidó hegedűvirtuózának, Joachim Józsefnek az unokahúga. Vámbéry házassága a rendelkezésre álló szűkös

adatok alapján formálisnak és érzelmentesnek tűnik.

Az idősebb Vámbéry Ármin kapcsolata nem szakadt meg sem a magyar, sem pedig a nemzetközi zsidó körökkel. Az idős Vámbéry személyi titkára volt egy ideig Vázsonyi Vilmos is, a később komoly politikai karriert befutó zsidó származású magyar politikus. Vámbéry zsidó identitásának utolsó epizódjaként ki kell emelnünk cionista kapcsolatait. A 19. század végén megszülető cionista mozgalom vezetője, a magyar zsidó Herzl Tivadar szintén tisztában volt Vámbéry kapcsolatainak súlyával az oszmán udvarban. Herzl eredményesen udvarolta körbe 1900-ban „Vámbéry bácsit”, ahogyan őt emlékirataiban nevezte magyarul, hogy az vesse latba befolyását II. Abdülhamid oszmán szultánnál (1876-1909) a korai cionista mozgalom érdekében, a palesztinai zsidó állam ügyében.

A MAGYAR VÁMBÉRY

Amikor Vámbéry Árminról beszélünk, olvasunk magyar nyelvterületen, a 19. századi nemzeti romantika lánglelkű alakja lép eléink, az álruhás

Kossuth-rajongó diák, a magyarság keleti eredetért lelkesedő hazafi, aki az ugor-török háborúban vehemensen védelmezte a magyarság törökös eredetét, és aki kulcsszerepet játszott 1896-ban Hunyadi Mátyás Corvinának hazahozatalában Konstantinápolyból. Igen, ő az a romantikus Vámbéry, aki bejáratos volt Arany János és Jókai Mór köreibbe, és akinek sírjára az agg Görgey Artúr küldött koszorút.

Wamberger Hermann, a német ajkú zsidó fiatalember korán eltávolodott a hagyományos zsidó vallásosságtól. Az eredetileg német anyanyelvű Vámbéry igen korán jól megtanult magyarul, és korán rákapott a korabeli magyarországi tudományos irodalomra. Vámbéry magyarsággal való azonosulását, magyarrá válását az 1848-as forradalomhoz köthetjük. A tizenhat-tizenhét éves ifjút magával ragadta a korabeli magyar forradalom szelleme. Magyarrá válásának kovásza a forradalom leverése volt. Vámbéry még évtizedekkel később is látható megrendüléssel idézte fel a cári hadsereg magyarországi kegyetlenkedéseit. A magyarsággal való sorsközösség érzése mellett a forradalom hatására

alakult ki élete végéig tartó oroszgyűlölete, valamint a magyar őstörténet iránti szenvedélyes érdeklődése. Vámbéry magyar identitásának apró, de fontos eleme volt névmagyarosítása 1858-ban, Konstantinápolyban. Hermann Wambergerből Vámbéry Ármány lett, és ebben alighanem fontos szerepet játszott a konstantinápolyi magyar forradalmi emigráció, akik hathatósan támogatták ottani tudományos előmenetelét. Vámbéry lelkes patriotizmusának másik korabeli emléke Iránból ismert perszeopoliszi *Éljen a Magyar* graffitije 1862-ből.

Vámbéry magyar azonosságtudatának újabb fontos lépése volt református kikeresztelkedése 1868-ban. Bár sosem lett semmilyen vallás őszinte

híve, és érzéseink szerint nem kevés karrierizmus is munkált eme döntése mögött, keresztyénsége révén kaphatott egyetemi katedrát. Vámbéryt komoly támadások érték konzervatív katolikus körökből részben zsidósága miatt, és talán emiatt is érezte magához közelebbnek a reformátusságot, ahol nem csekély támogatóra talált őstörténeti nézeteiben is. De Vámbéry reformátussá válása presztízsértékkel bírhatott a magyarországi református egyháznak is, hiszen személyesen Török Pál, dunamelléki református püspök keresztelte meg a nagy hírű tudóst 1868-ban. Vámbéry hivatalos protestantizmusa előnyös volt Nagy-Britanniában is, az angol királyi családhoz írt leveleiben többször is utal

erre. Igazi világfiként azonban sosem vált hívő emberré, magyar identitásában a reformátusság, az őt lelkesen támogató református körök mégis fontos szerepet játszottak. Vámbéry temetése is egyszerű magyar református szertartás szerint zajlott 1913 szeptemberében. Vámbéry folyamatosan szenvedett az örökölt pozíciók világától, mégis, politikai nézetrendszerében szabadelvűsége jól megfér a politikai konzervativizmus bizonyos elemeivel. Vámbéry ebben nagyon is konzekvens volt. Amilyen vehemenciával védelmezte a történelmi Magyarország területi egységét angol vendégei előtt, éppolyan határozottan érvelt az ír függetlenségi törekvések ellen, a brit és az oszmán birodalmak területi integritása mellett.

Vámbéry minden tekintetben vallotta az 1867 utáni magyar közvélemény többségének oroszellenes nézeteit, valamint aktívan támogatta a korabeli magyar külpolitikai érdekeket, még ha a magyar politikai elitel nem is mindig volt felhőtlen a viszonya. Vámbéry népszerűsége viszont töretlen maradt a korabeli magyar közvéleményben, köszönhetően kiterjedt, fiatalságától élete végéig folytatott magyar őstörténeti munkásságának. Zsidó származása ellenére sosem szerepelt antiszemita hecckampányokban sem a maga korában, sem később, és mindez elsősorban az őt és magyar őstörténeti tevékenységét övező nemzeti rokonszenvenek tudható be.

A MUSZLIM VÁMBÉRY

A többdimenziós, Vámbéry Ármányhoz köthető identitáshalmaz fontos és nélkülözhetetlen eleme a tudós igen sajátos muszlim identitása. Kétség sem fér hozzá, hogy Vámbéry rendelkezett muszlim önazonosságtudattal, és itt nem csak felszínes manírról van szó. Vámbéry muszlim azonosságtudatának kialakulásának fontos lépcsője volt a tradicionális muszlim vallási tudományokba való beavattatása Isztambul döntően nem európaiak lakta Kabatas negyedében 1857 után. A hagyományos muszlim teológiai képzés struktúrája ráadásul nem is lehetett idegen Vámbéry számára, hiszen az metodikájában számos párhuzamosságot mutat a formális ortodox zsidó oktatás elemeivel. Konstantinápolyban Vámbéry szinte bizonyosan áttért a szunnita iszlámra egy bizonyos Molla Ahmad Efendi hatására, melyet később ugyan

tagadni igyekezett, de egészen biztos, hogy formális iszlamizációja megtörtént, mivel enélkül aligha kaphatott volna képzést a muszlim teológiában. Az iszlámra való áttérés nem volt ismeretlen jelenség a törökországi magyar diaszpórában, de ennek főleg politikai okai voltak, hogy megmeneküljenek az orosz kiadatási kérelmekről. Vámbéry azonban nem volt magyar politikai üldözött, iszlamizációja nem volt kényszeres döntés, saját muszlim identitásának fontos és önkéntes jegyének tekinthetünk rá. Szinte egy időben a magyar Vámbéry Ármin név felvételével muszlim nevet is választott, magát Resid Efendinek szólítottatta, és ezt folyamatosan használta török, perzsa és közép-ázsiai muszlimokkal való érintkezése alatt.

Vámbéry 1857 utáni törökországi periódusa élete talán legfelhőtlenebb korszaka volt. Nagyra értékelte, hogy Konstantinápolyban gyorsan emelkedhetett a ranglétrán kívülről jött személyként, európai-magyar-zsidó új jövevényként nem szembesült jelentős társadalmi akadályokkal. Személyes benyomásai, sikeres beilleszkedése miatt is Vámbéry élete végéig különösen nagyra értékelte az Oszmán Birodalmat, és azt az iszlám legtöbb reményre feljogosító, legfelvilágosultabb államának tekintette.

Később, Perzsiában és Közép-Ázsiában Vámbéry még tovább lépett, nem egyszerűen szunnitaként, hanem oszmán szunnita dervisként jelent meg környezete előtt. Mindezzel nem kis személyes kockázatot vállalt. Dervisként Vámbéry egy újabb kvázi-vallást és identitást öltött magára, hiszen jól ismertek a szúfizmus iszlámjának, a kolduló dervisek teológiai képzeteinek és az ortodox szunnita iszlám markáns különbségei. A ráció helyett sokszor az emóció útja, az extázis és a módosult tudatállapotok keresése révén megtapasztalt transzcendencia újfajta kódrendszert jelentett a szúfizmus mezejére lépő Vámbérynek. A társadalom peremén élő kolduló dervisek viselkedéskódexének alkalmazása komoly kihívást jelentett közép-ázsiai és iráni útja során. Vámbéry eredendően puritán személyisége, félelmetes gyakorlati nyelvismere és maximális adaptációs érzéke azonban ismét remekül működött.

Hogy Vámbéry milyen mély benyomást tett muszlim kortársaira, és milyen sokan tartották őt élete végéig

muszlimnak, annak ékes bizonyítéka az ún. Bambara-mítosz is. Miután visszatért Európába, és közép-ázsiai kalandjai ismertekké váltak a szélesebb nagyközönség előtt, számos közel-keleti muszlim úgy gondolta, hogy „Bambara” (ahogy Vámbéry neve eltorzult alakban szájról szájra járt) valójában nem egy magát álcázó nyugati az iszlám világban, hanem egy inkognitóban Európában élő és ott hitét megtartó muszlim. Akármilyen legendás és fiktív történetnek hat is, ezt akár maga Vámbéry is táplálhatta. Itt kell megemlítenünk Molla Szádik (Csagatáj Izsák, 1836-1892) alakját is, a Vámbéry által a közép-ázsiai Khivából Magyarországra hozott üzbegek szolgát, aki élete végéig muszlim maradt, és akivel Vámbéry vélhetően mint muszlim a muszlimmal beszélt mindvégig. Vámbéry minden bizonnyal képes volt muszlim vendégeinek azt a benyomást kelteni, hogy ő még mindig egy gyakorló, hitét európai közegben is megtartó muszlim.

A BRIT VÁMBÉRY

Tanulmányunk végén meg kell említeni Vámbéry brit identitását is. Vámbéry brit szimpátiája több okra vezethető vissza: egyfelől a liberális társadalmi modellre, amelyben a nem keresztény származású Vámbéry könnyebben érvényesült. Másrészt Vámbéry megrögzött oroszellenességére, mely automatikusan török és brit barátsággal párosult. Harmadrészt: tudományos képzettségének hiányára, mely az angolszász világban kevésbé szúrt szemet, mint a németben vagy a német oktatási modelleket követő magyarban. Ez utóbbi talán meghökkenítő állítás, de mégis igaz, mivel Vámbéry korában a doktori cím még nem volt elfogadott az angolszász akadémiai világban, és az angol tudományos élet több Vámbéryhez hasonló „különutas” tudósak biztosított lehetőséget a korszakban.

Vámbéry angliai tevékenységének legkényesebb része brit ügynöki múltja volt. Mostani ismereteink szerint az 1870-es évek elejétől haláláig Vámbéry Ármin a *British Foreign Office* fizetett ügynöke volt. Ügynöki tevékenységének lényege mai fogalmaink szerint háttértanulmányok írásából állt, melyek elsősorban az Oszmán Birodalom, kisebb részt Perzsa és Közép-Ázsia politikai kérdéseit érin-

tették. Az ezzel kapcsolatos iratok mind nyilvánosak és hozzáférhetőek, és ezek alapján úgy tűnik, hogy Vámbéry ügynöki karrierje 1880 és 1890 között ért a csúcspontjára, ekkor szolgáltatta a legértékesebb információkat. Vámbéry mind titkos jelentések szerzőjeként, mind felkért szakértőként jelentős befolyással rendelkezett a brit külpolitika közel-keleti döntéseiben. Vezető brit konzervatív politikusok, Randolph Churchill, George Curzon és Arthur Balfour rendszeresen kikérték véleményét akár általánosabb hatalmi kérdésekben, akár olyan konkrét problémákban, mint a harcias pastu törzsek megzabolázása a mai pakisztáni-afgán határsávban. Vámbéry bizalmas viszonyt ápolt a brit királyi családdal is, itt különösen VII. Edwardhoz és V. György feleségéhez, a magyar származású Teck Maryhez fűzték baráti szálakat. Emellett Vámbéry volt Bram Stoker forrása és az erdélyi Drakula-mítosz nyugati elterjesztője is. Stoker *Drakula gróf válogatott rémtettei* című regényében világosan felismerhető mellékszereplőként Vámbéry alakja.

KONKLÚZIÓ

Vámbéry személyisége legalább olyan komplex, mint tudományos öröksége. Identitásainak folyamatos változtatásával, személyiségének az egyes szituációkhoz való érzelmentes alárendelésével képes volt minden elképzelhető társadalmi határt átlépni, melynek révén mind tudományos, mind politikai téren mérhető nemzetközi befolyással rendelkezett. Mindezek mögött egy öntörvényű, erős, de alkalmazkodóképes személyiség rejlett.

Vámbéry izgalmas és máig nem teljesen feltérképezett identitásváltó képessége, a rendkívül változatos politikai-történelmi körülményeknek való sikeres megfelelni vágyás tehát fiatal korától létezett, mindezt pedig elmélyítették az iszlám világban tett kalandos utazásai. Ebben nem látni semmi hierarchiát sem, mindezek egyszerre és talán egy szinten voltak jelen személyiségében. A különböző identitások komplex használata innentől fogva fő személyiségjegyévé vált, melyet szinte élete végéig gyakorolt. A többféle, egymással csaknem egyenlő önazonossága egyszerre volt kelet-európai kortünet és rendkívüli személyes teljesítmény.